

ՄԵԼԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, 4 րոպե, 6 րոպե:
Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանց խմբագրատան մեջ:

(Պատրաստված գրվում են ուղղակի
Тифлиса. Редакция „Мелк“)

Խմբագրատան բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Նախի կիրակի և տոն օրերից):

Հայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Հայտարարութիւնների համար վճարում են
խրաբանչիւր բառին 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ներքին տեսութիւն: Էջմիածինը և հայ
ազգը: Արեւմտագիտական կրթութեան առիթով:
Նամակ վաղարշապատից: Նամակ խմբագրին:
Ներքին լուրեր: Արտաքին տեսութիւն:
Սպանիա: Հայտարարութիւններ: Բանաստի-
րական: Տեղեկագիր առ անցիկական հիպա-
տոս:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Է. ՋԱՄԻԱՅԻՆԸ ԵՒ ՀԱՅ ԱԶԳԸ

Անցնել օրը ուսն ընկերներին մէկի հետ
մտանք գրատունը լրագրող կարգաւ: Մինչ-
դեռ ես բերքում էի այս կամ այն թերթերը,
ընկերս մի հեղինակն ժպտով դէմ արեց
քթին «С. Пет. Вѣдом.» լրագրի վերջին
համարը, ասելով—կարդա, տես ինչ են զը-
րում քո հայրենի նրեանցից: այսուհետեւ էլ
չը համարձակվես շատ զովել հայերին: Ես
շտապով վերցրի լրագիրը և կարմիրով աչքի

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԱՌԱՅԻՆ ԿԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՄՈՍ

ԿԱՐՆՈՑ ՊԱՐՈՆ ԹՐԹԹԵՐ

Այսու ամենայնիւ, հակառակ այս րազմապատիկ
և ծանրաբեռն տրոց, շատ մեծ միջնորդանք է որ
կրնան տասնորդը արմտկով վճարել, բայց խո-
տերու վրա դրուած տասնորդն աւելի անտանելի
է, որովհետեւ նորա վճարումը ստակով և միշտ
չորեքպատիկը կը պահանջուի: Երկրագործը այս
դրութենէն չափազանց նեղուելով, ամբողջ ամիս-
ներով ի դուր բաշանելու կամ վալիներու դռները
կանցնէ իւր ժամանակը, ըսնդի կառավարութիւնը
միւլթէզմները ստակով վճարել տալով ժողովը-
ղեան չափ անոնց կը զօնէ:

Այս անհատաւոր և վնասակար դրութեամբ, ժա-
մանակաւ խոտի համար 1000 լիւր ոսկի տասնորդ
վճարող գաւառները, ստիպուած են այսօր հնգի-
պատիկը վճարել: Այս այսպէս լինելով, խոտի
բարդերը *) բոլոր տարին մինչև աշուն դաշտին
երեսը կը մնան ցիր ու ցան: Այս խոտերը կամ
արջառները կուտեն, կամ կը կորսուին: Իրաց այս
վիճակէն առաջ կուգան աղքատութիւն և տխուր
մի տեսարան:

Այնամէն ալ քրիստոնէայ ժողովրդեան հարստա-
հարութեան ոչ նուազ ազդու մի միջոց է: Այնամ-
ջին (արջառաց տասնորդի հարկան) փոխանակ
ժամանակին գալու, արջառը համրելու և նոյն
տարուան տասնորդը որդելու, կը բաւականանայ
նախորդ տարուան հաշուազրկին մէջ արձանա-
դրուածը հրատարակելով և գրեթէ միշտ ինքնիրմէն
բանքի կաւելնէ: հակառակ կայուածատեարց բո-
ղոքանաց, որ կը յայտնեն նոցա թէ պակաս է
գողութեամբ, հիւանդութեամբ և վաճառամբ, ո-

*) խոտի մի բարդ կարծէ կէս օսով: լիւրացն մի
թիւ աւելի:

տակ անցրի մի տխուր լուր: Էջմիածին հո-
գեւոր կառավարութիւնը մերժել է նրեանի
հասարակութեան պատգամաւորներին խնդրի-
ցորենի մասին, կամ աւելի պարզ ասել
պատգամաւորներին երեսն անգամ չէ տեսել, ո-
րովհետեւ այդ ցանկացիլ է Մանկունին...
Իսթանպուլի նոր սերւդիկ հայերին Էջմիածին
կողմից: Բաւական չէ որ նա մի գործնաւոր
անհոգութիւնով է վերաբերվում դէպի հայ
ժողովրդի ամենակենսական շահերը, բաւական
չէ որ թշուառ տաճկահայերի լացն ու կոծը,
ոչրն ու աղաղակը ոչ մի կարեկցական արձա-
գանք չեն գտնում նրա սրտում, բաւական չէ
որ օտար երկրներում ցիր ու ցան ընկած
հայերին գրկել է միանգամայն իր հոգացողու-
թիւնից,—բաւական չէ այս ամենը, Ա. Էջ-
միածինը, Լուսաւորչու հարուստ, առատա-
ձեռն օրհոյ, արհամարհում է սովատանջ ժո-
ղովրդի արտասուելից աղաչանքը, փակում է
նրանց առաջ իր լիւրջի շտեմարանների դուռ-
ները... Եւ ո՞վ է այդ փակողը, ո՞վ է այդ մեր-
ժողը—մի սեւագլուի հոգեւորական Մանկու-
նին, որին ճանաչատեղը պատմի է ուղարկել
ուսանաչայրին, որ կպել է մի տեղից ու-
պոկ չէ գալիս, չը նայելով որ հայ հասարա-
կութիւնը վաղուց արդէն յայտնել է նրան
իր խորին ատելութիւնը... Ա՛ր է ամենը,—
է՛հ, բան չունես, СТЫДЬ НЕ ДУМЬ, ГЛАЗА НЕ

բովնետե իրեն պաշտպան ունի կառավարութիւնը,
որ իւր չափը միւլթէզմն կը հանէ և ոչ թէ դի-
ղացի հպատակ ժողովրդէն *):

Թափուռ, աչքը, աղնամբ անբաւական երեցած
են բոլոր հայերը, մանաւանդ լեռնաբնակները ջնջ-
ջնջ կամ ցրուելու ծրագրին յաջողութեան հա-
մար:

Այն թիւը բարձր պաշտնատարք տեսնելով որ
հայ կալուածատեարք և նոյն իսկ մարապաճկը
հոգւով և մարմնով յարած են իրենց հայրենական
հոգեւոր և թէ ամենքն ալ թափուր, աղնամբ,
աչքի անիրաւ դրութեանց դէմ բողոքելով հան-
դերծ, կը շարունակեն առանց յուսահատելու: Ա-
ղաւթի վարձքով իսկ չեն դադարի իրենց հոգի-
մէկելու: Այս պաշտնատարք նոյն յատկացմի
նպատակին աւելի դիւրին կերպով հասնելու հա-
մար ուրիշ սոսկալի մի միջոց երեւակայցնին:

1836-ին Ռէշիկ փաշա Տաւրոսի և Կորդուաց
քիւրդերը նուաճելու յաջողած էր, նոյնպէս և 47-
ին, Օսման փաշա ձերբակալած էր Պէտրիանս պէշ,
խան Մամաւոս և վերջապէս Նուրուզապէշ քիւր-
դերը, զանոնք իրենց ամբողջ ընտանեաց քաղա-
քը կը զրկէին, և այսպէս զանոնք կատարելապէս նուա-
ճած և յաղթած էր:

Սակայն այս նազանդութիւնը տեական չեղաւ,
որովհետեւ անմիջապէս վերջը քիւրդ պէշերն ու
չէլիները կամաց կամաց թողնուելով գտնելով,
սկսան ապստամբիլ: այն ատեն, քիւրդերը զայն-
լու և բարեկարգութիւնը վերահաստատելու պատը-
ակաւ, օսմանեան դուռներու ի Տաւրոս և ի
Կորդուք երթնելով իրենց սկսաւ: Այս արշաւանքը
կրկնակի աղետալի եղաւ հայոց, որովհետեւ այս
խեղճ մարդիկ մէկ կողմէն կը հարստահարուէին
և կը սպանուէին զօրքէն իրեն քիւրդերու հայե-
նակի և կամալի, միւս կողմէն քիւրդերէն իր
թիւրքական և հետեւաբար իրեն մատնիչը:

*) Երբեք մի բարեկարգութեան մասնաժողովոյն
թիւրք անգամից ծրագրին մէջ աղնամբ եկամուտ-
ները քրդաց վերագրուած են: այսինքն կը պնդուի
թէ քիւրդերը կը բարգաւաճեն երկիրները և գան-
ձը կը հարստացնեն: բայց եթէ այս թիւրքերը
ուզէին միանգամ տէրութեան արձանագրութեանց
վկայութեան դիմել, պիտի ամաչէին: քիւրդերը, մա-
նաւանդ աշխիւթները երբ թողուցած են իրենց
արջառները աղնամբ համար հաշուել: ասիկ զատ
որիշ բան չեն ընէր, եթէ ոչ հայոց արջառները
զողնայ և բռնութեամբ առնուի, որպէս զի չը
թողուր որ սրբա հարստանան արջառ հայոցներով:

БСТЪ, ասում է ուսուրէն առածը, և այդ
լաւ է փորձել իր վրա Մանկունին: Արդեօք
հասկանում է Մանկունին թէ ինչ է անում.
ո՞ւմ խնդիրն է նա մերժում,—նա մերժում
է առհասարակ հայ հասարակութեան խն-
դիրը, այն հասարակութեան որի քսակը ա-
միս չէ անցնում որ չը դարգահեն զանազան
վարդապետներ, որ պատրաստ է գոհել իր
վերջին կոպէկն անգամ Էջմիածին պաշտա-
ւութեան համար, որ տալիս է առանց խը-
նայելու, առանց հարցնելու, առանց սպասե-
լու: Եւ մի այդպիսի հասարակութեան հետ
վայել է այդպէս վարուել: այդ է միթէ քարո-
ղում քրիստոնէական ուսման բարոյական ըս-
կըրուէք: Այն աւետարանը, որ Էջմիածին
միաբանութեան ամեն մի անդամ պէտք է
անդիր գիտենայ, միթէ քարոզում է հայ
խնդրելիս քար տալ: Ի հարկէ չէ, բայց այժմ,
ինչպէս երեւում է, ճեմակնութիւն և «հա-
շիւ» խօսքերը աւելի մեծ նշանակութիւն են
ստացել, իսկ «մարդասիրութիւն» և «զուգե-
րակցութիւն» խօսքերը իրենց ինքնին համար
15 դար աւելի կորցրած լինելով իր քաղա-
քական անկիրաւութիւնը, սովորել է նայել Ա.
Աթոռի վրա, ինչպէս ազդութեան միակ կա-
պի վրա: Կրօնաւէր հայը երկրագործի հետա-

Յետոյ օսմանեան յաղթական քանակը երկրէն
վերադառնալով, որպէս թէ իւր խաչաթի պաշտո-
նը ամբողջովին կատարած էր, զինուորական վար-
չութիւնը քաղաքական մի վարչութիւն կը կազմէ
մի քանի տեղացիներէ (նազանդութիւն կեղծող
պէշերէ և աղաներէ): Այն ատեն այս տեղական
վարչութեան անդամը, իւր կառավարութեան օրի-
նաւոր պաշտոնատարք, կը սկսեն հայերէն տուր-
քերը ժողովել և մի և նոյն ատեն իրենց աղաղակի
և քեմալիքի յատուկ հարկերն ալ պահանջել: Իրը
բռնաւոր քիւրդեր *):

Այս ամբանակալ վարչութիւնը գրեթէ ընդ-
հանրապէս կը տիրէ 3 կամ 4 տարի, և ոչ միայն
չը դրկիւր արջուրի գանձուն հարկերու ստակը,
այլ նաև ամեն տեսակ բարբարոսութիւն կը գոր-
ծէ: Այսպէս ժամանակ առ ժամանակ ինքնին կը
յարձակի կամ իր գործակցաց յարձակել կուտայ
կարաւաններուն կամ մերձակայ գիւղերուն վրա:

Այսու ամենայնիւ օսմանեան կառավարութիւնը
դաւառին իր արքունի գանձուն համար ունեցած
ապարդիւն վիճակէն դժգոհ, և շարունակ արտուճ-
նեղին և բողոքներէն ինքզինքը յոյսած կեղծելով,
կամապալէ առիթն օգուտ քաղել ծրագրելով նը-
պատակին իրագործելու համար, հոն երկրորդ ան-
գամ մ'ալ վաշտիւր գրկելով, սակայն չարագործ
քիւրդերը երեսը մէջ բանակին համար անմատ-
չելի տեղեր կապալեն, իրենցմէ տկարները և
բոլոր հայերը անոր առջին թողլով, որովհետեւ ե-
րեք կամ չորս տարուան հարկերէն գանձը ոչ մի
փարա մտած է, անմիջապէս կը պահանջեն ամ-
բողջ գիւղին արդէն վճարուած հարկերը փախել
չը կրցողներէն: նորէն հարկերը կը ժողվեն խիստ
անգոյթ և բացարձակապէս բռնական միջոցներ
գործադրելով: Այսպէս, կանխարսին, արջառները,
և այս գիւղացուց բոլոր ունեցածները գնող չը գըտ-
նուելու համար, այն իսկ բուն ալճէթին չորբորդով
կը վաճառեն, որպէս զի պահանջուած հարկերը վճա-

*) Օսմանեան կառավարութիւնը կը ճանչնայ
աղաղակ իրաւունքը և պաշտօնապէս կը վաւե-
րացնէ զայն իւր ժառանգական և տիրապետական
իրաւունքը: Աշարէթի դրութիւն ալ նոյնպէս ըն-
դունուած է: Այս կերպով էլ աղաւթի քիւրդը ժո-
ղովրդեան կենաց և ընչից բացարձակ տէր կը
դառնայ և յատուկ գործակատարներով իւր միա-
պետ իւր վարչութեան իրաւունքները կը գոր-
ծածէ... Այս բանն ալ յիշուած է Երզրումի հայոց
երեսփոխանական ժողովոյ ծանուցագրին մէջ, որ
կայսերական քաջանքաց ներկայացուցեալ:

ւոր անկիւններում ընկած լինելով, չէ դադա-
րել սիրել, յարգել ու պաշտել Էջմիածինը:
Էջմիածինը միշտ հասկացած է եղել իր վը-
սման նշանակութիւնը և միշտ աշխատել է ա-
մուր կապելով կապել Ա. Աթոռի հետ հայ
ազգի գոյութեան խնդիրը: Այդ նպատակին
նա հասել է նրանով, որ միշտ համաձայն է
եղել իր հօտի հետ, միշտ ցաւակից է եղել
նրան, միշտ դրել է զթաւառ ձեռքով սպե-
ղանի նրա անկրթ վէրքերի վրա: Նա աշխա-
տել է միշտ սիրել և սիրվել, յարգել և յար-
գվել, աշխատել է նուիրել իրան ազգին, որ
ազգը նուիրված լինի նրան: Այդ բուն քը-
րիստոնէական սիրելները ուղեցոյց ունենա-
լով, Էջմիածինը հայ ազգի հետ ապրել է
մինչև 19-դ դարի 70 թուականները կատա-
րեալ համաձայնութեան մէջ: բայց արանից
յետոյ սկսում է փչել հակառակ քամին: 70
թուականները Էջմիածինի վանքի համար այն
օրհասական ժամանակն է, երբ մի անյայտ
երկրաւոր, Մանկունի անունով, նշանակու-
թիւն է ստանում նրա պատմութեան մէջ:
Այս կէտից սկսած Էջմիածինի և հայ հա-
սարակութեան մէջ կարծես միտաւ դեռ է անց-
կնում: Մի խօսքով Էջմիածինի և հայ հա-
սարակութեան մէջ եղած յարաբերութիւնները
կարող են բոլորովին փոխվել և սաստկաց-
նել այն հասարակ անբաւականութիւնները,

րեն: այս խեղճ մարդիկ խարաղանաւ կը ծնծուին
և բանդ կը նետուին, ուր կը գտնեն իրենց մահը:
Կառավարութիւնը այսպէս ընդ միշտ, այս կար-
գադրութիւնը հաստատուէն զինի, իւր գունդերը
գաւառէն ետ կը քաշէ, իշխանութիւնը միշտ հը-
նազանդութիւն կեղծող տեղացի քիւրդ պէշերու
կամ քաղաքները բնակող պէշերու քիւրդներուն
(պաշտպան, բարձրանձնիք) յանձնելով: Այս իշխա-
նութիւնն ալ նոյնպէս առաջնայն պէս կը վարուի,
3 կամ 4 տարի, մինչև որ օսմանեան կառավա-
րութեան համբերութիւնը հասնի:

Այն և նոյն ժամանակ լեռներն ապաստանած
ապստամբները առանց կրեւոյ մի ամենափոքր վը-
նաս, կատաղաբար լեռներէն կիջնեն խմբովին, և
եթէ իւրեանց բնակարաններն ու շտեմարանները
վառուած կամ վնասուած, և իւրեանց հօտերը բա-
նակէն յափշտակուած գտնեն, անգիմաբար գիւղը
մնացած հպատակ հայերէն կը պահանջեն, և իրա-
կանապէս մերժուած վնասին արժեաց հազարա-
պատիկը կանան, առանց իրեն պարտք ճանչնա-
լու այն ստակը, զոր հայք պարտաւորած են նոցա
համար վճարել արքունական գանձին:

Ահա այսպէս սոյն չլրջանաւոր խաչաթիւր իր
գործադրութեան եղանակովը հայոց համար մշտա-
տես մի պատուհաւ դարձած է. որովհետեւ այսու
հայք ստիպեալ են վճարել օրինաւոր հարկին
բազմապատիկը: վերջապէս հարկը կը վճարեն:

1-ն. Ուղղակի արքունական գանձին՝ զինուորա-
կան վարչութեան ձեռքը:

2. Գանձուն արքունական գանձին տեղական
առժամանակեայ վարչութեան, զոր բանախի իւր
նահանջման տալիս կը կոչէ:

3. Գանձուն արքունական և քեմալիքի:

4-ն. Գանձունական ապստամբներուն համար նոքա
պարտ են վճարել 3—4 տարուան հարկ:

5-ն. Բանակին ծառայելով և ձրիաբար նորա ու-
տելիք հալածվելով:

Այս ամենը կրօնի հաշուով օրինաւոր հարկին
եօթն անգամ կը լինէ... Իրաց այս աղետալ վի-
ճակին է որ հայք յուսահատ և տառապեալ կը
ստիպուին ցիր ու ցան լինել, որով կանխատեսան
տակաւ առ տակաւ *):

*) Այն անկողմնակի վիճակագրութիւն պիտի
ցուցնէ թէ այս վերջին 30 տարիներս քրիստոնէայ
տարբեր 1/4-ի իջած է Հայաստանի մէջ և մասնա-
ւանդ լեռնական գաւառներու մէջ: կան նաև գա-

որոնց վրա էջմիածինը հարկաւոր չէ համարում ուշադրութիւն դարձնել, եթէ Ս. Աթուր չաշխատի այսուհետեւ ուղե- ցոյց բռնել իրան հասարակական կարծիքը, եթէ նա չաշխատի գործել և շարժվել ժողովրդի ցանկութեան համեմատ, եթէ նա չը շտապի դուրս գցել իր միջից այն զգուշիկ պարագիտներին, որոնք ոչնչացնում են էջմիածինները ամբողջ հայութեան առաջ: Այս գուշակութիւն չէ, այլ իրականութիւնից դուրս բերած մի ուղիղ եզրակացութիւն: Թող լաւ հասկանայ այս էջմիածինը: Կործնել ժողովրդի ցանկութեան հետ համաձայն, — այս պէտք է լինի այսուհետեւ նրա գիշերը:

Մտկվա Ս. Դադեանց

ԱՐԶԵՍԱԿԻՏԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒՆ

Այս րուպէիս առաջին դրած են Մտկվայի երկու մասնագիտական բարձր ուսումնարաններին՝ այն է Պետրոսի երկրագործական ակադեմիայի և կայսերական տեխնիկական (արտադրական) ուսումնարանի անցնալ ուսումնական տարվայ հաշիւները, եւ մտադիր չեմ ձանձրացնելու ընթերցողին մանրամասն տեղեկութիւններով, հարկաւոր եմ համարում հաղորդել հայ ուսանողներին թիւը այս ուսումնարաններում:—Ներկա գործական ակա-

դեմիայի 242 ուսանողներից 8-ը, իսկ տեխնիկական ուսումնարանի 442 ուսանողներից 17-ը հայեր են, կը նշանակէ որ մի միլիոն ժողովուրդը (Ուսաստանի հայերի թիւը ո՞րքան է) աւելի մեծ բաժին ունի, քան 70 միլիոն ժողովուրդը: Տարեցտարի մեր աչքի առաջ շատանում է հայ ուսանողների թիւը այս ուսումնարաններում: սա ուրախալի երևոյթ է մեզ համար, որովհետեւ միայն այսպիսի մասնագէտները կարող են կանոնաւոր արդիւնաւորող ուղղութիւն տալ մեր տնտեսական կենսիքին, նրանք միայն կարող են մեծացնել մեր երկրի բնական արդիւնաբերողութիւնը և մշակել—մեր պիտոյքներին բաւականութիւն տալու համար: Նա համոզված եմ որ այսպիսի մասնագէտները աւելի մեծ օգուտ պիտի բերեն մեր երկրին, քան այն բազմաթիւ իրաւաբանները և բժիշկները, որոնց երակներում կարծես սառել է արեւը պաշտօնական ձեւերապետութեամբ: Ի հարկէ, վերջիշաւ մասնագէտներն էլ կարող են հարստահարել ժողովրդին, սակայն ներկայ ուսանողութեան մէջ թափաբորող ուղղութիւնը հազիւ թէ նպաստում է հարստահարող դործիչների կազմիւն: Ներկայ ուսանողութեան վրա յարձակվում են ամեն կողմից, մինչև անգամ նրա պաշտպանները աշխատում են զանազան պատճառներով արգարացնել նրա պակասութիւնները, մինչդեռ այս պակասութիւնները մասնաւորի սեփականութիւն են, կամ շատ անգամ շատ չնչին են: Ասում են, հին ուսանողութիւնը մեծ եռանդով պարտաւոր էր զանազան փիլիսոփայական հարցերով—ինչպիսի են Աստուծոյ, սիրոյ, պոէզիայի վերաբերեալ հարցեր, իսկ նոր ուսա-

նողութիւնը մեռած է, նա այսպիսի հարցերով անընդունակ է պարագլխէ: Այս նոր ուսանողութիւնը չէ պարագլու՜ այս հարցերով, որովհետեւ նրանք արդէն վճռված են, և իւրաքանչիւր կրթված, զարգացած մարդ ունի որոշ համոզմունք, որոշ հայեացք այս հարցերի առթիւ: Նոր ուսանողութիւնը պարագլու է աւելի իրական հարցերով, այս անկեղծելի է նրանց համար միայն, որոնք դուրս են գլխաւոր հոսանքից, նոր ուսանողութիւնը բացի իր մասնագիտական առարկաներից պարտաւոր է հասարակական գիտութիւններով, հասարակական կենսիքը իր բազմակողմանի ձիւղերով նրա ուսումնասիրութեան առարկան է, նրա ուշք ու միտքը զբաւած է ժողովրդով, նրա սիրտը վառված է սիրով դէպի ժողովուրդը... Զրնայելով շրջապատող ծանր հանգամանքներին, նոր ուսանողութիւնը մեծ հաստատմանութեամբ պատրաստում է իրան ապագայ հասարակական արդիւնաւոր գործունէութեան համար, իմ խօսքերս զուցէ այնքան չեն համոզում ընթերցողին, որովհետեւ փաստերից զուրկ են, բայց շատ պատճառներով եւ չեմ կարող առաջ բերել լրագրի միջոցով զանազան փաստեր: Նա բոլորովին մտադիր չէի այստեղ խօսելու այս առարկայի մասին, բայց բանը այնպէս եղաւ, որ չէի կարող չը խօսել, ի հարկէ, չը պէտք է կարծել, որ նոր ուսանողութիւնը ոչնչէ պակասութիւն չունի, այո՛, նա ունի և մեծ պակասութիւններ, որոնք սակայն չեն պատկանում ամբողջութեան և չեն կազմում ներկայ ուսանողութեան բոլոր կենսիքը, նրանք ամեն մի լուրջ և կարգին շրջաններում հայածիւր են, անզուրկ հանգա-

մանքներ, որ միջոց էք տալիս արտայայտելու այն, ինչ որ աւտելի է, զարնելի է, միջոց էք տալիս գործելու այն, ինչ որ մարդուն նուազացնում է և խայտառակութեամբ է պատկուծ նրա ձախաւոր, իսկ ինչ աղիւ է, բարի է, խնդրում էք անյայտութեան մէջ ինչ վառված է անասման սիրով դէպի մեր ձառորը, մեռնում էք անորոշմամբ: Բայց թողնեք այս հարցը, նրա մասին զուցէ միջոց ունենա՜մ աւելի մանրամասն խօսելու, դառնում եմ յօդուածիս գլխաւոր նպատակին, թէպէտ ես առաջուց գիտեմ որ նա բաւական ձանձրացրել է մեր հասարակութեանը, խօսքս մեր ուսումնարանների վերա է: Մեր կենսիքը թէ բարոյական, թէ մտաւորական և թէ տնտեսական կողմից ունի շատ մեծ պակասութիւններ, արդէն մեք համոզված ենք որ ուսումնարանը կարող է վերել յիշած երկու տնասակ պակասութիւնները մասամբ ոչնչացնել, ինչ որ վերաբերում է տնտեսական պակասութիւններին, նրանք՝ կարծում ենք թէ ուսումնարանի միջնորդութեամբ նոյնպէս լրացվում են, սակայն զրազիտական կրթութիւն տուող մեր ուսումնարանը չէ կարող ժողովրդի տնտեսական բարգործութեան աղբիւր լինել, որովհետեւ նա ստեղծում է միայն սկզբնական գրեթէ խմացողներ: Դեռ անցնալ դարի սկզբներում հասկացան որ ուսումնարանը պէտք է աշակերտին տալ և արհեստագիտական, տեխնիկական կրթութիւն, նա պէտք է պատրաստէ քաղաքացիներ, որոնք ստանալով գիտութիւնների պաշար ուսումնարանում, սկսեն արդիւնագործել իրանց տրնտեսական պիտոյքները, բաւականացնող ապրանքներ: Ուսումնարանի այսպիսի կոչումը ար-

կարեւոր կը համարեմ հոս մի օրինակ յառաջ բերել:

30 տարի առաջ Սամս փաշա Վանայ Պետէր- խանպէրը ձերբակալելէն զինի՝ զբաղեցաւ Տէրսիմը նուաճելու և յաջողեցաւ հնազանդեցնել Տէրսիմի կէտը—Ղուղիան, Խոզաթ, Մածկերտ և Զարսանձաղ—և աքսորել պէյերը, բայց այս ձեռնարկը տակաւին ի դուրս ելած չէր, որ պէյերը վերադարձան, կարծես չը թողնելու հայերուն զէթ մի ժամ հանգիստ և անդորրութիւն վայելել, բազմաթիւ ձեռնարկներու մէջ միշտ անօգուտ նուաճումներէ զինի՝ այս ապստամբութիւնը կրկին սկսած է վերջին տեսներս, ինչպէ տարի յառաջ, Նէֆիք փաշա, 3 տարի յառաջ Խոզաթ փաշա, անցնալ տարի Ալի Շէֆիք պէյ, և այս տարի ալ Տէֆիք փաշա պարագլ տեղը Տէրսիմով զբաղեցան: *)

Նմանապէս պարագլ տեղը զբաղեցան և տակաւին այսօր ալ կը զբաղին Մօսքանով և Ստանուով, կայ 51 տարի, Պօտանով և Էքեբարով, կայ 46 տարի, 4 տարին մի անգամ 10000-էն աւելի զօրք զրկելով՝ այդ գաւառները:

Դարձեալ կեննի, ձապաղուրի, Խոզաթի, Խնանքի, Խարզանի և Խիզանի քրդերը մերթ նուաճում են և մերթ թուլացած:

Վերջին տեսներս (69—70) Արմաուտ խամալի փաշան 5—6000 տուն թափառական քրդերով վանած է դէպի Տիգրիսի եզրերը, զանոնք հոն տեղաւորելու նպատակաւ Մշոյ լեռներէն: *) (Պատըքանի, փորքանի, Ավաթօնի և փէնձիմարի): Հոն այս քրդերը երկրացի հայերուն պատուաւաններ, ուր նոյն տարրը կատարելապէս անհետացած է, սակայն այս գաւառներուն մէջ, ոչ գաղթականութիւն, ոչ ալ տարաբնութիւն տեղի ունեցած չեն, և կենսապահ տարրերները երբեք աննպաստ չեն ընակացած անման:

*) Այս եղանակաւ ի գործ դրուած իսլամաթը բնաւ չհասնում չէ արքունական զանձին, այսպէս այս տարի անօգուտ տեղը գրեթէ 30,000,000 զրուշ ծախս եղաւ այն նկատմամբ, բայց ընդհանրական չափազանց արդիւնաւոր է փայաններուն համար, կըսուի թէ և Նոսրայի թալաթ լրագրին ալ կը մնէ թէ Տէֆիք փաշա 1500 ջորի առած է քրդերէն, առանց հաշուելու ասիէ զատ առած ստակը, ընծաները և խիւսները:

*) Բազմաթիւ քրդի ցեղեր հայկական ծագումն ունին, ինքնական ազատ և անկախ կենաց վարժուած այս անձիքը տակաւ առ տակաւ սուղացած են իրենց կրօնը և իրենց ազգութիւնը, շատ անգամ սղաւ մկրտել կը տան իրենց զաւակները, ուստի կերթան վանքերը ըստ հայկական սովորութեանց և հայ անուանել կը կրեն, մանաւանդ կանայք: 1865-ին դուրս իմայիլ Հաքիբ փաշան իրեն նուաճած քրդերը թվադրելու առաւ փորձիկ երեխայներէն սկսեալ մինչև եօթնամասուն տարեկան քրդերը:

հասը դարձան, որովհետեւ հայոց 30-էն աւելի զիւղերը զբաղեցին, ի փոխուտ դառնալ ստիպելով ընակելները կողոպտումներով և սպանութիւններով: Այսօր ալ նորա հոն կը ընակին, ճանապարհորդները կը կողոպտեն և կարաւաններու վրա կը յարձակն:

Աւերող է հոս յիշել զանազան տեսներ (Սամ, բանակին կիկիկոյ, Խոզանի, Ալճայի և կեպուրի լեռները ըրած արաւաւանները, և հայերը զինաթափ ընելու և ցրուելու համար գործածած միջոցները:

Բնականաբար կը հաւատացուի թէ նմանապէս նոյն նպատակին համար ծագեցաւ ձէզերէի և Պօտանի քրդերուն ապստամբութիւնը *) զոր յարուցին Պետէրխան պէյի որդիքը իրենց կ. Պօլսին կերպարանափոխեալ փախուստէն և Էքեբարիի *) և Ալպաղայի քրդաց այս տարուան ապստամբութիւնէն զինի, այսուհետև ինչ պատճառ պէտք է տալ քրդաց այդ փոփոխակի նուաճմանց և թուլութեան և մանաւանդ իսլամաթի *) անկատար և արտաւոր գործադրութեանց: Թափուի, պարի և աղնամի միակ գործադրութեան եղանակը և իսլամաթի պատմութեան բանական չըբանաւոր տեղափոխութիւնը, մի սարսափելի հարստահարութեամբ, սոյն միջոցները բաւական չերանալով տեղական վարչութիւնները ուղղակի կամ անուղղակի կերպով զիմեցին ուրիշ ամեն տեսակ ստիպի միջոցներու քրիստոնէայ տարրը կատարելապէս ստրկացնելու համար: Հետեւաբար հայք ամեն տեղ կրած են և կը կրեն անտանելի հայդուութիւններ *), զրգաբորութիւններ *), տանջանքներ

*) 300 տուն հայեր, գիւղացի և քաղաքացի, կողոպտված են: Այս հայերը ապստամբաց և զինուորաց զո՛ւ եղած են:

*) Էքեբարիի ապստամբաց գլխաւորն է Շէյխ Իւպատուլան: Արգարութեան արդի պաշտօնեայ ձէզերէի փաշան յանձնեց զափակ և Շէյխ Նէյալ-էտօնի նորին վեմութեան յանձնաժողովոյ անդամ Իսուաթ փաշային, այս տեղեկութիւնը ստոյգ աղբիւրէ կը բազմեք:

*) Այս քրդական պատմաւոր, զոր կառավարութիւնը կը ջանայ հաստատել այնպիսի խնամք, նոյն իսկ Տօրուան և Կորդուան մէջ, միշտ ինքնին կործանելու վրա եղած է, բայց մի օր պիտի կործանի Սամ, կառավարութեան վրա ըստ անկողն յայտարարութեան մի քանի միջոցներով և հաւատարմ պաշտօնատէրներու, որք սոյն վերջին պատմաբանի առեն կարողացան ձանձնալ քրդաց վայրենի բնութիւնը և զինուորական անյարմարութիւնը:

*) Այսպէս նոյն իսկ կառավարութեան զոնները իսլամ պաշտնատարն անգամ կանպատուէ քրիստոնէական կրօնը և մանաւանդ սուրբ խաչը:

*) Հայոց վրա սուտ զրպարտութիւններ ընելով,

*) յափշտակութիւններ *), աւարաւորութիւններ *), սպանութիւններ *), ուստեք, դստեք, և

զանոնք կը տանի չէրիի առջև, որ զանոնք կը բանդարէ և անոնց ինքերը յարձակուի կը դրաւ, ինչո՞ք հայք կրօնափոխութեամբ միան կարող են զերծանիլ այս չափծինքին, օրինակ, վերջին տեսներս Գիլի Աւերթընի գիւղէն Պօղոս անուն մի անձ կամիաստանուի մի խում կնոջ հետ յարաբերութիւններ ունենալու վրայդ: Ասոր տունը կը կողոպտեն և անդադար սպառնալիքներ կընեն, այս ամեն տանջանքներէն նեղուած, խաւաթիւնը կընդունի և կամուսնանայ իսլամ կնոջ հետ... Իրենք վրա թողով իւր առաջինն հայ կնոյն, յիմանապէս 74 թուին Բաբելոնի Ղաթմ անուն թուրքը Բաբելոնը վարձաւան գիւղէն Պօղոս անուն անձը կամիաստանուէ հետեւեալ կերպով: Եթէ հայք, կըսէ թուրքը, երիտասարդ տանը կուրացուցած է Շուրուրցի միջակ որդին, արդ՛ ի փոխարէն, կամ 170) Սամ լիւր պիտի հատուցանու ինձ, կամ հարաւ իսլամութիւնը պիտի ընդունի, Տաճիկն ու զաղի միմանց հետ համաձայնած լինելով, այս խնդրոյն զատը կերկրաբանք, և հազիւ հազ կը կարողանա արդարութիւն հատուցանել տալ Ղաւսին ուզած պարգևները տալով:

*) Անգլիաբար ծնծ կուտան, ըլիթ, բերան, աւանջ կը կորեն, աչք և առամե կը հանեն, անդամներ կը վերաւորեն կամ կը կորեն, օրինակ, 77-ին, Խոնուի թէրթ գիւղին մէջ կը քաւեն Մանա՛ն անուն քանանայ, ըր բանի վրա կը ցցեն, չարապար տանջանքներ տալով կիսամեռ կը թողուն, հետեւեալ տարին խեղճ քանանայ կը մուծի, ապա կը կապեն իւր հարսն ու կնոյն և... Այս ոճիւրները գործող չարագործը Շէյխ Մուրատ, յիւրախ իրեններով մէկտեղելով զանազան վայրերի կը աքսորեն, սակայն միշտ կը վերադառնայ իւր աքսորէն... Եւ մանաւանդ խաօ և Զալիմ անուն քրդերը փորձեալ գիւղէն Բակոր անուն անձին ծնողական անդամները կը կորեն, և գիւղերունէ մինչև առաւուտ ոռքերէն տանիքէն կը կախեն, այսօր սոյն անձը ինքերէն է:

*) Երկրագործական և տան վերաբերեալ գործիքներ, կարասիք, մանաւանդ զանանկեր և սուրբ, արքանաւորներ, հրացաններ, նմանապէս կապերներ, զաւակներ, վերջապէս ինչ ըլլայ, ըլլայ, հայուն ստացուածքը իսլամէն կախումն ունի:

*) 1879 օգոստոս 16-ին Վանի 7 գիւղերէն գողացան 961 անասունք, յուլիս 23-ին Կիւնդէրի վանքէն 2600 ոչխարք, զոր ձեզ թաղուցի մի և նոյն օրը, 1878 տարուոյ յուլիս ամսէն մինչև 1879 տարուայ յուլիս ամիսը Մշոյ չըբալայ 13 գիւղերէն գողացան 6323 անասունք, որոց թիւը գրուած էր հայ լրագրոց մէջ, Աստ չեմ յիշեր Մշէն ոչ հեռի գտնուած մի քանի գիւղերէն գողացուած անասունքն և անոնց մէջ այրուած խոտերը: Նորչէն գիւղին մէջ քրդերը 1300 բարդ խոտ վառեցին: Աւերող է հոս յիշել Մշոյ, Բազէնու, Պէյա-գետի, Կըրքուրմի և ուրիշ գաւառներուն հայոց կրած անհամար վնասները: Խող տակաւին թիւրքերը պիտի թէ քրդերը երկիրը կը հարստացնեն աղնամի կեանքով:

*) Մի պաշտօնական տեղեկագիր մէկ տարուան մէջ (77—78) միայն Մշոյ գաւառէն 67 հայ սպա-

կանանց բռնաբարութիւններ, կամ բռնի կրօնափոխութիւններ *), սրբաւայրերու պղծութիւններ *)... և այն և այն, առանց հաշուելու գոյութիւնը, որ չարունակաբար կը հայէ և կը մաչէ նոցա նիւթական կեանքը *),....

(Կը չարունակվի)

նեայներ կը նշանակէ իւրեանց անուններովը նմանապէս ի Վան գիւղէն 1 տարուան մէջ 160-ի չափ քեհեաններ, քահանաներ, ազգերիկ և հարուստ անձիքը սպանուած են կարծես ընտրողութեամբ: Հետեւալ օրինակով թշնամեաց և սպանողաց տարօրինակ անգլութեան վրա կրնաք մի գաղափար ունենալ: Պուլմալիի Ֆիւնք գիւղէն Ստուռն և Միքա անուն քրդերը Իէհանցի Գարուիւնը կը սպանեն, իւր մի միակ որդին եղբւրթիւնը խանալով, իւր հօրը գիւղին ընդգրկելու համար արտառակով կը վազէ, զգրգուած քրդերը նախ որդին կը սպանեն, և ապա սպանելուց ետքայրը, որ կաղերսէր ինչպիսի իւր եղբորորդակը:

*) Բայերբող Աւերակ գիւղին մէջ թիւրքերը Սաքա օղուի տան մէջ 4 մանչեր բռնաբարած են, իսկ առանգեալ և բռնաբարեալ կնիքն և օրիորդներն անհետաւ են: Միայն չէին Սապատուլա: (չէյի ձեպիկընի հայրը) մի քանի տարուան մէջ 167 կին և օրիորդ առանգեալ և բռնաբարած է թոզանի մէջ: Մէկի թիւորեք իւր որդուց թոզանի, ապա վերջին պատերազմին ատեն Պէյազատի և Ալաշկիրտի մէջ գործած չարութիւնքը:

*) Վանքերն, Եկեղեցիներն և գերեզմանատուները պղծելու ու կործանել և զանոնք կալի, գողի և կայանողի վերածել:

Տաճարներու սրբազան անօթները խորտակել և ոտնակոխ ընել, ձէներն ծաղիկ, մեռելոց դիակները յոյստել, մեռելոց պատանքներն ու ոսկորաթիւր բզկտել և զանոնք շուններուն վզերուն կապել: Վերջերս նաև թալօ և Ուսսո անուն քրդերը 8 եւ աւելի ցաւ աւելին որը խոնուի Ղարաթօ պան գիւղին մէջ մի չուն խուրճ ար խոտով կը փակեցնեն և խոտը վառելով կաղաղակեն զէկէք հայեր, ստնեցէք ձեր Յիսուսի դալուստեռնոյնդ 77-ին Կերթիսի Մանց գիւղին եկեղեցին կը կողոպտեն, և յետոյ դռնէն ստակած շուն մը կը կախեն:

*) Նոյն երկար տարիներ (մինչև անգամ 30 տարի) կը պանդխտի ի Ս. Պօլիս, ի Թիֆլիս և ուրիշ տեղեր իւր ընտանիքը ձգելով: Մի օր ի հայրենիս կը վերադառնայ, ճանապարհին կամ տան մէջ աւաղաքներ անել կը յափշտակեն իր ձախուր քրտիքովն ու արտառաքովը լուստակածները: առ այս կը բողբոջ հայն, բայց չէին յանցաւոր կամ կասկածելի իսլամը դատելու համար վկայներ կուգէ, սակայն ուստի պէտք է գտնել այս կողմի վկայներ... Իմ մարմը, ինչ ազգութիւնէն կը ար մնի, չը պիտի շանթաւարտի այս կերպ մի տաքաղաքութիւնէ: